

Cihan Güneş,

19. Yüzyılda Karadeniz Ticareti: Kurumlar ve Organizasyonlar,

Ankara: Efil Yayınları, 2020, 224 s. ISBN 978-605-2294-52-9.

Osmanlı Devleti'nde rakamları tam olarak bilinemesine bile her dönem uluslararası ticaretin varlığı bilinmekle birlikte iç pazarların büyüklüğü dış ticareti gölgede bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda kurumsal temellerinin modernleşmesiyle birlikte dış ticaret giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Şevket Pamuk'un *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* kitabında derlediği dış ticaret istatistiklerine göre 1830-1914 yılları arasında dış ticaret hacmi 7,5 kat artmıştır. Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin gelişme gösterdiği bu döneme bölgesel açıdan bakıldığında dikkat çeken en önemli bölgelerden biri Karadeniz kıyısıdır. Doğal olarak da Osmanlı Devleti'nin Karadeniz bölgesinde oluşan dış ticaret konusu literatürde çok defa çalışılmıştır. Cihan Güneş tarafından yazılan ve Mart 2021 yılında yayımlanan *19. Yüzyılda Karadeniz Ticareti: Kurumlar ve Organizasyonlar* isimli kitabın en önemli özelliği ise bu literatüre yeni bir çerçeve sunmasıdır. Bu tanıtım yazısında çalışmanın literatüre katkısı anlatılmaya çalışılacaktır.

Güneş'in Karadeniz ticareti üzerine araştırmasının ilk sonuçları 2019 yılında kendisinin *Karadeniz'de Uluslararası Ticaret ve Kurumların Rolü (1830-1914)* başlıklı doktora tezinde yayımlanmıştı. Bu kitapta konu yeniden ele alınmış, bazı bölümler çıkarılmış, bazı bölümler birleştirilmiş ve istatistikler yeniden düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın daha güncel halini kitabında bulmak mümkündür. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kuramsal, mekânsal ve tarihsel arka plan anlatılmıştır. Yazar bu bölümde çalışmanın teorik çerçevesini bölgenin mekânsal ve tarihsel yapısı ile bir araya getirmiştir. Bu bölümde hem teorik hem de tarihsel arka planda Fernand Braudel'den etkilenilerek mekânın önemi vurgulanmıştır. Bu çalışmada uluslararası ticaret, ticari malların mekânsal farklılığının giderilmesi olarak tanımlanmıştır. Tarihi arka plan ise Karadeniz'de oluşan politik ve ekonomik gücün mekânsal örgütlenmesi olarak yorumlanmıştır. İkinci bölümde 19. yüzyılda Avrupa ve Karadeniz'de oluşan uzun dönemli ekonomik büyüme süreci anlatılmıştır. Bu bölümün en önemli özelliği Karadeniz bölgesinin iktisat tarihinde bilinen *Büyük Ayrışma* sürecinin bir uzantısı olarak tanımlanmasıdır. Literatürde *Büyük Ayrışma* ifadesi Kenneth Pomeranz tarafından 1996 yılında kullanılmış ve 2000 yılında da *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy* başlıklı kitabında açıklanmıştır. *Büyük Ayrışma*

grafîği, kişi başına düşen milli gelirin 1800'lerden itibaren Avrupa'da büyük bir kırılma yaşayarak oldukça dik bir şekilde yükselmesine verilen isimdir. Günümüzde de devam eden bu ayrışma süreci 19. yüzyıl boyunca büyük sonuçlara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla yazar Karadeniz bölgesini bu sürecin bir parçası olarak tanımlayarak bölgede giderek artış gösteren ticaretin arkasındaki ilk nedeni böylece dış faktörler ile açıklamaktadır. Fakat kitabın asıl ana konusunu içeren şey ise iç faktörlerdir. Bu konu da kitabın üçüncü bölümünde anlatılmaktadır. Kitabın bu bölümünde Güneydoğu Karadeniz kıyısı araştırma birimi olarak seçilmiş ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan kurumsal gelişmelerin Güneydoğu Karadeniz ticaretine olan etkisi öne çıkarılmıştır. Yazarın Acemoğlu ve Robinson'un yazdığı *Why Nations Fail* kitabına eleştirisi bu bölümün başlangıç noktası olmuştur. Acemoğlu ve Robinson, Ortadoğu'nun fakir kalmasını Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal mirasına bağlamaktadır. Bu kitabın yazarı ise aynı kurumsal mirasın Güneydoğu Karadeniz'de ticari genişleme ve şehirleşme yarattığını yani zenginlik yarattığını ifade etmektedir. Ayrıca yazar 20 adet Karadeniz liman kentinin 16 tanesinin ihracat limanı olması gerekçesiyle bölgenin ticaretinin yaygın bilinenin (Batı'dan Doğu'ya) aksine Doğu'dan Batı'ya doğru olduğunu tespit etmiştir. Bu durum da Karadeniz ticaretinin merkez-çevre ve bağımlılık teorileri ile açıklanmasını şüpheli kılmaktadır.

Yazar, Karadeniz ticareti literatürünün en önemli eksiklerinden birini giriş bölümünde açıklamıştır. O da yapılan çalışmaların çoğunluğunun tek bir liman kentine odaklanması ve bütüncül bakış açısının eksikliğidir. Bu kitap bize göstermektedir ki bir liman kentinin ticaretinin azalması diğer liman kentinin ticaretini arttırmaktadır. Dolayısıyla liman kentleri birbirleri ile de etkileşim içindedir. Bu yüzden ilk yapılması gereken öncelikle bütüncül yapıyı tanımlamak ardından bölgenin bir parçasını bu bakış açısı ile açıklayabilmektir. Böylece yazar Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunan Güneydoğu Karadeniz bölgesini açıklamadan önce Karadeniz ticaretinde oluşan bütüncül yapıyı araştırmaya başlamıştır. Bunun için yapılacak olan ilk iş bölgenin ticaret istatistiğini oluşturmaktır. Yazar 20 adet liman kentine ait ticaret yıllıklarından topladığı verileri bir araya getirerek nominal bir Karadeniz ticaret endeksi oluşturmuştur. Bu endekse göre Karadeniz ticareti 1830-1910 yılları arasında 47,8 kat artmıştır. Bu tespitten sonra yazar bu sonuca neden olan faktörleri Güneydoğu Karadeniz birimi üzerinden araştırmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın en önemli özelliği ise literatürün bugüne kadar göremediği bir maliyet türünü keşfetmesidir. O da Karadeniz ticaretinde oluşan işlem

maliyetleridir. *İşlem maliyetleri* kavramı ilk kez Nobel ödüllü iktisatçı Ronald Coase tarafından 1937 yılında yayımlanan *The Nature of Firm* başlıklı makalesinde açıklanmıştır. Coase'ye göre piyasalarda mübadele yapmak asimetrik enformasyondan ve risklerden ötürü asla sıfır maliyetli değildir. Piyasada oluşabilecek her türlü risklere karşı gözetleme, denetleme ve uygulatma maliyetleri oluşur. Dolayısıyla Karadeniz gibi tehlikeli bir denizdeki seyir riskleri, geminin batma riski, kültürel farklılıklar ve ticari uyumsuzluk konuları bu çalışmada işlem maliyetleri olarak tanımlanmıştır. Yazar, Karadeniz ticareti literatüründe bugüne kadar işlem maliyetlerinin tanınmamasının sebebini gizli (görünmeyen) bir maliyet türü olmasına bağlamaktadır. Çünkü üretim maliyeti, ulaştırma maliyeti, finansman maliyeti, sefer maliyeti vb. ölçülebilirken, işlem maliyetlerinin varlığı bilinir fakat çoğunlukla ölçülemez. Kümülatif şekilde gelişen bir ticaretin oluşabilmesi için bu şekilde oluşan işlem maliyetlerinin minimize edilmesi gerekmektedir. Yine başka bir Nobel İktisat ödüllü bir iktisat tarihçisi olan Douglass North'a göre kurumlar aracılığıyla işlem maliyetleri minimize edilebilir. Güneş de bu bölgede oluşan kurumları ve organizasyonları tanımlayarak işlem maliyetlerini nasıl minimize edebildiklerini vurgular. Böylece nominal olarak 10,5 kat artan Güneydoğu Karadeniz bölge ticareti düşünüldüğünde iç faktörleri öne çıkarır. Bu iç faktör kurumlar ve organizasyonlar aracılığıyla etkin bir şekilde çalışan işlem maliyetleri minimizasyonudur. İşlem maliyetleri minimizasyonu özelliği taşıyan kurumlar ikiye ayrılmıştır. Piyasa yaratıcı kurumlar ve piyasa düzenleyici kurumlardır. Piyasa yaratıcı kurumlar ticaret antlaşmalarından, piyasa düzenleyici kurumlar ise hukuki altyapının gelişmesi ile açıklanır. Bunun yanında bu çalışmada tanımlanan savaş ve boykot gibi piyasa dışılayıcı kurumlar ise işlem maliyetlerini yükseltmektedir. Bunun yanında kurumları uygulayan yapılar ise organizasyonlar olarak tanımlanmıştır. Bu organizasyonlar; ekonomik organizasyonlar, sağlık organizasyonları ve hukuk organizasyonları olarak üçe bölünmüştür. Ekonomik organizasyonlar; devletler, denizcilik şirketleri, tüccar grupları, ticaret odaları, simsarlar, kaçakçılar, konsolosluklar, sigorta ve finansal şirketler ve deniz fenerleridir. Özellikle kanun dışı özelliği ve asayiş problemi olarak ele alınan kaçakçılık konusu Karadeniz ticareti literatüründe ilk kez ekonomik bir organizasyon olarak tanımlanmıştır. Sağlık organizasyonunda karantinalar, hukuk organizasyonunda ise ticaret mahkemelerinin kuruluşu ve etkinliği anlatılmaktadır. Dolayısıyla yazara göre tüm bu iç faktörlerle birlikte etkin bir işlem maliyetlerinin sağlanması bölgenin uluslararası ticaretinin gelişmesinin en önemli faktörüdür. Bütün bu gelişmelerin Karadeniz liman kentlerinde oluşturduğu nihai sonuç ise *Kurumsal Yapıda Değişim- Ticari Genişleme- Şehirleşme* üçlemesidir. Bu üçlü yapının Karadeniz bölgesinde oluşturduğu

etkileşim yazar tarafından *Karadeniz İktisadi Ünitesi* olarak isimlendirilmiştir. Bu adlandırmanın iktisat tarihçisi Mustafa Akdağ'ın *Marmara İktisadi Ünitesi* teorisine isim benzerliğinden dolayı bir gönderme olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın bu fikri, bölgedeki liman kentlerinin gelişimlerine daha ayrıntılı çalışılmasıyla gelecekte daha da geliştirilmeye açıktır.

Bu çalışma coğrafya, ekonomi ve tarihi bir araya getirmesiyle, konuyu bütüncül bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmasıyla ve görünmeyen bir maliyet türünü (*işlem maliyetleri*) ilk kez inceleme birimi olarak araştırmaya dahil etmesiyle literatüre önemli bir farklılık getirmektedir. Böylece bu çalışma hem Karadeniz'in ticaret tarihine hem Osmanlı Devleti'nin ticaret tarihine hem de Osmanlı Devleti'nin reform döneminin iktisadi etkileri üzerine önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve kapsamında Osmanlı Devleti'nin liman kentleri yeniden tanımlanmalı ve Osmanlı Devleti'nin reform hareketlerinin iktisadi etkileri yeniden yorumlanmalıdır.

N. Ümit Tol

İstanbul Üniversitesi